

Izvorni znanstveni rad

UDK 355.48(497.13) »1991« : 355.013

Rat i mir u Hrvatskoj

BRANKO CARATAN

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Analizom ciljeva rata protiv Hrvatske autor opovrgava one definicije sukoba koje govore o njegovim povijesnim, etničkim, religijskim ili ideološkim razlozima. Takvi su razlozi samo marginalne prirode upotrebljeni za prikriivanje osvajačkih ciljeva Srbije.

Do raspada federalnih komunističkih sistema u manjoj mjeri dovode nacionalni pokreti, a mnogo više demokratizacija, tržište i decentralizacija. Politička strategija Zapada dugo je vremena djelovala ne razumijevajući temeljne procese u zemljama Istočne Europe, često djelujući ahistorijski. Autor s toga stajališta analizira i raspad Jugoslavije te genezu političkih i ratnih ciljeva Srbije u ratu protiv Hrvatske.

1. Istraživanje mira nalaže analizu interesa koji su doveli do rata i koji se nalaze iza sila koje ga vode. Jer rat je u biti samo jedan od mogućih instrumenata vođenja politike. Još uvijek vrijedi klasična definicija njemačkoga vojnog teoretičara Karla von Clausewitza iz njegova čuvenog djela *O ratu*: »Zna se, doduše da rat nastaje samo iz političkih odnosa između vlada i naroda; ali obično se stvar tako zamišlja da sa ratom prestaje taj odnos i nastupa sasvim drugo stanje, koje je potčinjeno samo svojim vlastitim zakonima. Mi, naprotiv, tvrdimo: rat nije ništa drugo nego nastavak političkih odnosa upotrebom drugih sredstava.«¹

Problem rata nije moguće riješiti jednostavnim zauzimanjem ekvidistancije u odnosu na obje strane sukobljene u ratu. Za svadu je, istina, potrebno dvoje, ali iz povijesti ratova zna se da gotovo uvijek postoje napadač i strana koja se brani. Neutralnost u odnosu na obje strane, pozivanje na mir i zgražanje nad ratom kao zlom zato u pravilu ne zaustavljaju oružane sukobe. Prije bi se moglo reći da pomažu agresoru, jer prikriivaju krivnju za rat jednakomjernošću njene distribucije, a onoga tko vodi obrambeni rat ostavljaju bez podrške. Bit takve vrste pacifizma zapravo nije ništa drugo do odbijanje da se denunciranjem krivca involvira u sukob i preuzme odgovornost za vlastiti izbor.

¹ Karl fon Klauzevic, *O ratu*, Beograd, Geca Kon 1939, sv. 1, str. 290.

Nespremnost da se zauzme određena pozicija prema stranama u sukobu može se zasnivati na nedovoljnoj informiranosti ili na nedostatku interesa, ali i na pogrešnoj procjeni vlastitog interesa. Razumljivo je da u početku dominira nepoznavanje činjenica neophodnih za razumijevanje bitnih činilaca sukoba. I zaista, jedna od prvih zapadnih ocjena rata u Hrvatskoj bila je da se radi o etničkom konfliktu koji svoje porijeklo vuče iz tradicije, neprevladanih sukoba i nezaboravljenih žrtava drugoga svjetskog rata. Takva simplifikacija balkanske sukobe poistovjećuje sa, za evropski duh, nerazumljivim sukobima afričkih plemena. Ta teza o etničkom konfliktu kao osnovi sukoba promašuje bit ovoga rata. Ona ostaje dužna odgovor na pitanje: zašto je upravo sada izbio rat, a četiri i pol desetljeća Hrvati i Srbi živjeli su jedni pored drugih u mirnoj koegzistenciji?

Teza o etničkom ratu najvećim dijelom proizvod je velikosrpske kampanje demoniziranja Hrvata kao »genocidnog naroda«. Pustiti »genocidni narod« da sam sobom upravlja, znači omogućiti ponavljanje genocida. Rat je, dakle, prema toj velikosrpskoj nacionalističkoj konstrukciji preventivan da bi se zaštitili Srbi u Hrvatskoj od obnove ustaštva. Ova konstrukcija, naravno, namjerno zaboravlja da je za vrijeme drugoga svjetskog rata daleko veći dio hrvatskog naroda bio na antifašističkoj strani, a da je istovremeno dio srpskog naroda tada bio u fašističkim formacijama (Nedićevi kvislinzi, ljotičevci, četnici) odgovornim za genocid nad Hrvatima, Muslimanima, Židovima, Albancima. Isto tako, ne vodi se računa o tome da narodi ne mogu biti kolektivno odgovorni za zločine i da odgovornost može teretiti samo veoma konkretne nosioce određene politike.

I hrvatska strana nehotice je pridonijela promociji teze o etničkom ratu upuštajući se u raspravu o dalekim povijesnim korijenima hrvatsko-srpskih konflikata, o nepremostivim povijesnim civilizacijskim razlikama, o vjerskim razlikama, o pravoslavlju kao trajnoj determinanti srpske politike, o njenoj bizantskoj konstanti. Sve te činjenice govore o stanovitom povijesnom *backgroundu*, ali ne objašnjavaju karakter današnjeg rata. Rat se ne vodi zbog povijesti, već radi interesa koji su danas aktualni i koji jedini mogu biti uzrok aktualnog rata. Za onoga tko to ne razumije, izbijanje rata u Hrvatskoj predstavlja iznenađenje, a ne logičnu posljedicu aktualne politike Srbije i vojnog establishmenta. Zato je one koji povijest vide kao puki kontinuitet bez promjena, rat ih je zatekao nespremne.

Valja reći da još uvijek nedostaju i nisu dostupne međunarodnoj javnosti neke elementarne činjenice neophodne za razumijevanje rata u Hrvatskoj. Nažalost, često se umjesto činjenica nude ideologizirane interpretacije, a zapadna javnost u pravilu traži samo činjenice i ništa više, ali i ništa manje od toga.

Tezi o etničkom ratu proturječi i činjenica da je u ratu protiv Hrvatske prethodio rat federalne armije protiv Slovenije. Naknadnom analizom moglo bi se vrlo lako pokazati da je i tada savezna armija djelovala u funkciji politike Srbije i da je i njeno povlačenje iz Slovenije bilo u službi te iste politike. Između srpskog i slovenskog naroda nikada u povijesti nije bilo ratnih sukoba. I danas postoje samo sukobi srpske države i Slovenije. Tezu o etničkom karakteru rata

u Hrvatskoj čini krajnje problematičnom i činjenica da se aktualna politika Srbije nalazi u više ili manje otvorenom sukobu i s Bosnom i Hercegovinom, Makedonijom, s Albancima na Kosovu i Mađarima u Vojvodini.

Postoji i druga teza da je sukob u Hrvatskoj zapravo građanski rat između zagovornika nove demokracije i pobornika starog, komunističkog, poretka. Iстина je da je federalna armija u svojim političkim dokumentima zastupala obnovu i održanje donedavno vladajućeg socijalističkog modela društva, a da vlast u Srbiji drži stranka koja sebe naziva socijalističkom. Ali obje te činjenice nisu bitne, jer je cilj rata, i armije i Srbije, nakon neuspjelog pokušaja obnove recentralizirane federacije, samo osvajanje teritorija Hrvatske. U tom osvajanju federalna armija nastupa u funkciji srpske politike, a ideološke elemente kao razlog rata i Srbija i armija potpuno su marginalizirale. U prilog tome može se navesti da bivša socijalistička federalna vojska skida sa svojih uniformi komunističke oznake i bori se zajedno s paravojnim formacijama koje otvoreno nose četnička obilježja i čija je ideološka orijentacija dijametralno suprotna neokomunističkoj polaznoj političkoj platformi armije. Povijesnom retrospektivom moglo bi se pokazati da je političko vodstvo Srbije bilo spremno preuzeti bilo koju političku liniju koja mu garantira ostajanje na vlasti i realizaciju hegemonističke politike. U početku, kad su se nadali da će biti u stanju preuzeti kontrolu nad savezним organima partije i da će, služeći se tom pozicijom, moći preuzeti vlast nad federacijom koju bi potom recentralizacijom preuredili u *de facto* unitarnu državu (modernu federaciju), zalagali su se za spas SKJ. Kad im to nije pošlo za rukom, komunističku organizaciju Srbije preimenovali su u Socijalističku partiju da bi na kraju odustali od borbe za federaciju u starom obliku i prešli u otvoreni rat za teritorijalnu ekspanziju Srbije — zasad na račun Hrvatske — i kao socijalistička stranka bez grižnje savijesti u tom poslu mirno surađivali s krajnjom desnicom, četničkim vojvodama i talijanskim neofašistima (misinima). Što rat dulje traje to se sve manje spominju ideološki problemi, a sve više u prvi plan sasvim otvoreno dolazi osnovni cilj rata. Za vladajuću stranku u Srbiji to je održanje na vlasti zaradeno realizacijom programa osvajanja teritorija. Naivno se vjeruje da nitko u svijetu neće doznati da Srba u istočnoj Slavoniji ima manje od 20% populacije. Na kraju ide se i na to da se za Crnu Goru osvoji Dubrovnik, gdje Srba praktično nema (samo 6%), ali, navodno, problem predstavlja hrvatski teritorij s kojega se ne može kontrolirati ulaz u Bokokotorski zaljev, a to bi moglo omesti »strateške ciljeve« srpsko-crnogorsko-jugoslavenske mornarice na južnom Jadranu. Dakle, posrijedi je tipično hegemonističko objašnjenje kojim se aktualno osvajanje opravdava budućim vojnim operacijama pomorske sile Crne Gore. Da bi se aktualni problem sanirao, osvaja se na zapadu Dubrovnik, a po mogućnosti i sva obala sve do ušća Neretve. Taj plan uključuje i istočnu Hercegovinu, koja se već unaprijed proglašava zapadnom Crnom Gorom.

Dakle, najprije se odustaje od ideoloških razloga, a nakon toga se zaboravlja i na zaštitu Srba u Hrvatskoj. Cilj rata sve otvorenije postaje isključivo teritorijalno osvajanje i zato se vrlo lako može dogoditi da se promijene i teritorijalne preferencije imperijalne politike Srbije. Hrvatski teritoriji s hrvatskom većinom stanovništva i s neusporedivo većim ekonomskim potencijalom kudi-

kamo su poželjniji od nerazvijenih područja nekadašnje Vojne krajine. Tako se može očekivati da se usprkos zaklinjanjima »SAO Krajina« prepusti sudbini, a umjesto nje posegne za istočnom Slavonijom i južnom Dalmacijom. O tome već sada govori sve veća i sve aktivnija koncentracija trupa bivše federalne armije upravo na tim područjima konačnih imperijalnih preferencija.

Dakle, ako je u početku i postojala konfrontacija, koja je dijelom bila i ideološka, na kraju je sve završilo na onome što je bio i od prvog trenutka pravi cilj politike Srbije koja »nije u ratu«, a to je — osvajanje teritorija. Osvojenim teritorijem Miloševićeva grupa želi legitimirati svoju vlast. Nemoćna da svojem narodu ponudi ekonomsku efikasnost i demokraciju, gurnula ga je u ratnu agresiju: »Ako ne umemo da radimo, znamo da se bijemo...«

2. Potpuno je promašena teza da je raspad višenacionalnih postkomunističkih država rezultat djelovanja nacionalnih ili nacionalističkih pokreta. Ta teza ima jednu implicitnu poruku: te države mogle su se spasiti da nije bilo nacionalista i njihovog nastojanja da se stare federacije razbiju. Zagovornici te teze ne postavljaju sebi pitanje: je li slučajno da su se raspale, ili su na putu razlaza, baš sve takve federacije i ne krije li možda stopostotni statistički prosjek raspada u sebi odgovor sa sasvim drugačijom tezom. Odgovor na to pitanje mogao bi pokazati da je borba da se postkomunističke federacije održe na okupu unaprijed bila osuđena na neuspjeh i da je zalaganje u tom pravcu svjedočilo o pomanjkanju povijesne svijesti i nesposobnosti da se shvati da je, bez obzira na sve nekadašnje centrifugalne sile u tim federacijama, stvorena sasvim nova situacija u kojoj se interesi počinju pokazivati u sasvim drugačijem rasporedu. Netočnost teze o nacionalističkim pokretima kao osnovnom razlogu raspada postkomunističkih federacija može se i empirijski dokazivati. U većini republika SSSR-a nacionalni pokreti nisu presudno utjecali na raspad federacije. U najvećoj, Rusiji, nacionalistički pokret ostao je sasvim marginalan, a događaje je usmjeravao Jeljcin, kome nitko ne može predbaciti da je nacionalist.

Logično je bilo očekivati da će se za održanje multinacionalnih federacija i u Jugoslaviji i u Sovjetskom Savezu zalagati oni politički subjekti čiji politički i ekonomski opstanak ovisi o postojanju savezne države i njenih centralnih institucija. Tu spadaju savezni organi vlasti i centralna birokracija, organi represije, čije su osnovne poluge koncentrirane na vrhu savezne države, armija kao centralizirana savezna institucija i nerazvijene federalne jedinice koje ekonomski ovise o redistribuciji sredstava prikupljenih u centru. Polazeći od takvog rasporeda političkih snaga centralizma, nije bilo teško uočiti da su i u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji armije bile na strani pobornika održanja federacije te da su takvu politiku podržavale slabije razvijene republike, Srbija, Crna Gora, ali i Bosna i Hercegovina te Makedonija, sve dok ih hegemonizam Srbije nije ugrozio u većoj mjeri od ekonomske nestabilnosti.² U Sovjetskom Savezu najjači je oslonac federacija imala u nerazvijenim muslimanskim republikama. Na strani

² Ova dilema slabije razvijenih nesrpskih republika bila je uočena kao njihova karakteristika još u raspravama šezdesetih godina (Usp. Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948—1947*, London, C. Hurst, and Co for the Royal Institute of International Affairs 1977, str. 135—136).

centralizma djelovala je i inercija komunističke ideologije; — i opet jače, u nerazvijenim republikama jer je tamo dogmatizam uvijek jači. U početku, jednom davno, u vrijeme internacionala, takvu funkciju imala je koncepcija svjetske revolucije, zatim ideja o savezu sovjetskih republika kao globalnoj zajednici, pa nakon toga jedinstveni komunistički pokret i svjetski sistem socijalističkih zemalja sa sjedištem u Moskvi, da bi se ta ista integralistička ideja zadržala u komunističkim federacijama kao kontrola teritorija saveznih država pomoću instrumenta tzv. demokratskog centralizma jedine legalne vladajuće partije.

Borba za održanje federacije, naposljetku, bila je zapravo nastojanje da se na vlasti održi partija koja monopolizira vlast. Pad centralizma komunistički konzervativci osjećali su kao opasnu disperziju vlasti koja će se decentralizacijom i republičkim policentrizmom nepovratno izgubiti izvan dosega njihove kontrole. To je razlog zašto je u komunističkom poretku politika čvrste ruke uvijek povezana sa zalaganjem za centralizam. Zbog u biti istog razloga prije nekoliko desetljeća sovjetski neostaljinisti smatrali su da je ideja policentrizma lidera talijanske KP Palmira Togliattia opasna za komunistički pokret, a u istom kontekstu komunistički konzervativci u Jugoslaviji smatrali su da je savezni Ustav iz 1974. godine, sa svojim decentralizirajući konfederalnim elementima, neprihvatljiv. Na isti način su u ljeto 1991. godine neostaljinistički pučisti u Moskvi ocijenili da je potpisivanje ugovora o savezu suverenih republika, kojim treba prenijeti veliki dio vlasti na republike, u tolikoj mjeri opasno da je u interesu monopola vlasti stare političke elite bio neophodan i državni udar. Malo tko je na vrijeme uočio da je centralizam bio najjača i posljednja poluga vlasti komunističke partijske elite i da je to krucijalna točka i, ako se zanemare ekstremne i marginalne grupe, crta osnovne političke podjele između komunističkih konzervativaca, na jednoj, i raznovrsnih tendencija koje zagovaraju demokraciju, na drugoj strani.

Stare savezne države u postkomunističkim društvima — Sovjetski Savez, Jugoslavija, a vjerojatno i Češko-Slovačka — više nisu moguće. One nisu moguće ne zato što im na ruku ne ide slučajni stjecaj okolnosti, već nisu moguće zato što za njima ne postoji potreba kod daleko pretežne većine naroda koji bi trebali biti njihov konstitutivni dio. Postoje doduše oni koji su uvjereni da su savezne države *a priori* bolje rješenje u skladu s principom »veliko je dobro«. Ta teza je isto tako slabo argumentirana kao i apriorna tvrdnja da je u svakom slučaju bez obzira na vrijeme i okolnosti samo »malo dobro«. U oba slučaja primjetan je naglašen aprioristički dogmatizam koji se uopće i ne trudi da svoju tezu argumentira i dokaže u konkretnoj povijesnoj situaciji. Pritom se, dakako, zaboravlja da se državni entiteti povijesno opravdavaju samo ako za njihovu egzistenciju postoji dovoljno jak interes i, drugo, ignorira se da interesi nisu nepromjenjivi. Zato je teza da je Jugoslavija potrebna, ali ne i moguća, potpuno promašena.

Jugoslavija danas nije moguća prije svega zato što nije potrebna. Da je potrebna, bila bi u najmanju ruku makar moguća. Nju nisu razbili nacionalistički ili nacionalni pokreti. Oni su samo mogli ubrzati ili pretvoriti u dramu ono što je bila povijesna neminovnost. U tom pogledu najveća zasluga za razbijanje Jugoslavije svakako pripada Miloševićevoj politici i svima onima koji su pošto-

-poto željeli Jugoslaviju kao centralističku državu, a ravnopravnost odbacivali u ime navodne efikasnosti.

Velikosrpski hegemonizam na jednoj i pokreti za nacionalno samoodređenje na drugoj strani ne bi bili u stanju proizvesti raspad Jugoslavije da povijest nije i sama krenula u tom pravcu. Ti pokreti, doduše, smatraju da je ono što se dogodilo s Jugoslavijom samo realizacija i potvrda njihova programa. U stvari, oni svojim djelovanjem nisu bitno promijenili povijest, već su povijesna zbivanja sama pripremila afirmaciju nacionalnih autonomnosti i samobitnosti.

Taj trend bio je i prije primjetan u svim parcijalnim reformama u višenacionalnim socijalističkim zemljama. On je bio iznenađenje samo za one koji nisu znanstveno pratili promjene do kojih je dolazilo u Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu. Uvijek je demokratizacija donosila sa sobom decentralizaciju i jačanje pozicije federalnih republika ili jačanje federalnih komponenti na račun unitarnih. Hruščovljevu destalinizaciju pratila je, na primjer, ekonomska decentralizacija i odustajanje od staljinističkih progona navodnih nacionalista po republikama. Nije slučajno da je i »praško proljeće« pojačalo federalne komponente u Čehoslovačkoj. Taj je trend nakon »baršunaste revolucije« bio produbljen sve do moguće dekompozicije savezne države kojoj je i ime promjenjeno u Češko-Slovačka, da bi se pokazalo da se radi o dvije ravnopravne državne cjeline. Gorbačov je već na početku perestrojke najavio i jačanje prava republika i relativnu autonomiju republičkih organizacija KPSS.

Demokratizacija u Jugoslaviji nakon pada Rankovića (1966) imala je iste posljedice, ali još izraženije. Na državnom planu provedena je decentralizacija i jačanje prava republika sve do teze o izvornoj suverenosti republika i izvedenoj suverenosti federacije. Ustavni amandmani 1971. i Ustav iz 1974. godine pojačali su federalne komponente države nasuprot centralizmu unošenjem konfederalnih elemenata u konstitucionalnu strukturu. U Partiji demokratski centralizam na saveznom planu bio je 1969. godine doveden u pitanje stanovitim autonomijom republičkih organizacija i federalno-konfederalnom strukturom saveznih organa SKJ. U prilog našoj tezi o autonomnosti povijesnog procesa, u kojem je demokratizacija u multinacionalnim komunističkim državama bila praćena jačanjem nacionalnih autonomija, govori i činjenica da su taj proces nakon 1971. godine nosile upravo one političke snage koje su same za sebe tvrdile da su se suprotstavile nacionalnim pokretima u Hrvatskoj i drugdje. Finale tog procesa predstavlja Ustav iz 1974. godine.

Danas su nestali kohezivni elementi multinacionalnih postkomunističkih država. Na sovjetskom prostoru nema više političke sile koja je u posljednjih 150 godina provodila imperijalna osvajanja i širila granice Rusije, a kasnije Sovjetskog Saveza, uključivanjem u državu teritorije drugih naroda. Posljednju takvu ekspanziju ostvario je Staljin krajem drugoga svjetskog rata. Kad se radi o bivšoj Jugoslaviji, može se reći da narode koji su je činili više ne ugrožavaju neprijatelji izvana. Bivše neprijateljske države, štoviše, šalju im pomoć, a osvajati pokušavaju države koje su do jučer bile u sastavu zajedničke federacije. Napušten je sistem centralizirane komandne ekonomije, a na političkom planu više nema partije koja je monopolizirala vlast i njenog osnovnog organizacijskog principa

demokratskog centralizma.³ Veličina tržišta zasad ne može biti izražena prednost jer u zemljama socijalističkog etatizma nije funkcionirala upravo tržišna ekonomija jer je bila opterećena državnim regulativom i iracionalnim djelovanjem državnog vlasništva. Tamo gdje pravog tržišta nema, ni veći potencijalni prostor za njegovu ekspanziju ne može biti prednost. U socijalističkim zemljama komandne ekonomije nisu funkcionirale bez obzira na veličinu. Štoviše, moglo bi se reći da su velike države, zbog enormno većeg birokratskog aparata, izrazito prednjačile u pogledu iracionalnosti svojih ekonomija. Ovdje treba upozoriti da su prvi koraci kojima se uvodila tržišna ekonomija pojačavali disolutivne procese, jer su unošenjem kompeticije u dotad mirna distributivna gospodarstva pokazali da se radi o federalnim jedinicama različitog stupnja razvijenosti i nejednakih sposobnosti za ekonomsku utakmicu.⁴ Različiti stupanj razvijenosti značio je istovremeno i različitu startnu poziciju u tržišnoj kompeticiji, a stoga i različito reagiranje na tržišne reforme koje su se uvodile. Kasnije je taj različiti ekonomski interes neminovno proizvedio i političke razlike, i na kraju bitno pridonosio jačanju centrifugalnih tendencija. Već i ranije uvođenje ekonomskih računa, bez čega nema tržišnog poslovanja, vodilo je kontroli financijske rentabilnosti, ne samo na razini tvornice. Tako su i u bivšoj Jugoslaviji bile proklamirane tzv. nacionalne ekonomije, koje su u odnosu na federaciju djelovale kao tiha, ali nezaustavljiva disolucijska snaga. Zato nije slučajno da je teritorija koja je zastupala unitarističke i druge projugoslavenske pozicije, osudila nacionalne ekonomije kao nacionalističku koncepciju. Umjesto toga nuđena je tzv. moderna federacija, koja je dizanjem ekonomske regulative na saveznu razinu, trebala onemogućiti ekonomsku autonomiju republikâ. U takvom kontekstu jedinstvenog jugoslavenskog tržišta ostao je i dalje nerješiv problem u inauguriranju tržišne ekonomije: razlike u razvijenosti pokazivale su se kao nepremostive. Pritisak nerazvijenih tražio je administrativnu redistribuciju iz centra, što je istovremeno jačalo etatizam i centralizam, a zaustavljalo demokratske i tržišne reforme.⁵ Problem je bio utoliko teži što je raspon razlika između republika i pokrajina SFRJ bio veći nego u evropskim integracijama (u EZ ili u EFTA). Stoga je različito gledanje na ekonomske reforme nužno pretvaralo u političke razlike. Kad se vlastiti interes, kao u slučaju Srbije, pokušao nametati silom, otvoreni sukob je već bio unaprijed najavljen.

Najkraće rečeno, dezintegracija je bila logična posljedica raspada starog sistema, a posebno je bila pojačana nastupom reformi. Demokratizacija s decen-

³ Centralizam partije bio je tako jak da je pravo pitanje da li su federacije kojima su vladale komunističke partije zaista i bile federacije, jer se sve važnije odluke nisu donosile u institucijama savezne države, već u najvišim organima partije (politbiro). Zato Friedrich u svojoj poznatoj knjizi o federalizmu naglašava da stupanj stvarnog federalizma u takvim zemljama ovisi prije svega o tome u kojoj se mjeri partija samoograničava u korištenju svoje centralizirane vlasti. (Carl J. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, NY, Washington, London, Frederick A. Praeger, Publishers 1968, str. 168). U tom pogledu nakon ustavnih reformi sedamdesetih godina Jugoslavija je prakticirala izrazito «mekšu» varijantu partijske praktične političke nadmoći. Gorbačov je za razliku od toga odmah po dolasku na vlast bio konstatirao da Sovjetski Savez zapravo i nije bio u stvarnosti federalna država.

⁴ Rusinow također upozorava da tržišno natjecanje »samo povećava regionalnu polarizaciju ekonomije.« Pritom se poziva na istraživanja ekonomskog geografa F.E.I. Hamiltona i njegovu knjigu *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, London 1968 (usp. Rusinow, *op. cit.*, str. 132).

⁵ O paraleli u razvrstavanju na pristaše centralizma i decentralizacije odnosno protivnika i zagovornika tržišta vidi kod Rusinowa, str. 124.

tralizacijom i tržište s identifikacijom pojedinih interesa, taj proces učinili su ireverzibilnim. Osim toga, kod razvijenih raslo je uvjerenje da se u Evropu lakše i brže može uključiti individualno, ne čekajući da se za nove odnose osposobe slabije razvijeni. Pokazalo se i na recentnom iskustvu, evropskom i svjetskom, da razvijeni mogu povući sa sobom i razvitak nerazvijenih, a da, na primjer, kineska varijanta, koju je u sporu s Hruščovom zagovarao Mao Zedong, po kojoj razvijeni trebaju sačekati nerazvijene i do nivelacije samo pomagati ove potonje, nije ekonomski racionalna. U jugoslavenskom slučaju ekonomski sukob nije bio u toj mjeri otvoren, ali ipak ništa slabiji. Ovdje je došlo do podjele između zagovornika brzih i dubljih ekonomskih reformi, i onih koji su taj proces željeli usporiti i ublažiti. Osnovni instrument ublažavanja reformi trebala je biti politička intervencija savezne države.

Po svemu sudeći, i bez otvorenog sukoba, dezintegracija socijalističkih federacija bila bi neminovna. I bez rata veze bivših članica saveznih država mogla bi se zadržati jedino na razini neke vrste Commonwealtha, o čemu svjedoči sovjetski primjer sa zajednicom nezavisnih država. S ratom ni to nije moguće. Utoliko je haški prijedlog neracionalan jer je neprovediv, kao što bi to bio, na primjer, i politički savez Njemačke i Britanije 1944. godine. Pa čak i kasnije, nakon rata između strana u sukobu neće biti odmah moguć ekonomski ili politički savez. Prvi korak može i treba biti samo normalizacija odnosa, uspostavljanje diplomatskih i svih drugih komunikacija koje postoje između dvije nezavisne zemlje. Sve drugo dolazi tek nakon toga. Neke jače ekonomske veze (carinska unija, zajedničko ili jedinstveno tržište) teško bi se moglo realizirati jer se Jugoslavija i počela raspadati upravo stoga što na tom području nije bilo moguće pronaći zajednički jezik.

Istina je da se Zapad integrira, a Istok dezintegrira. Ali integracija Zapada rezultat je interesa, uspješnih ekonomija koje traže širenje tržišnih veza, i slobodnih političkih odluka od kojih se može i odustati, a dezintegracija Istoka posljedica je dugogodišnjeg djelovanja sistema u kojem je voluntarizam uništio ekonomsku racionalnost, a integracija nije održavana demokratskim odlukama, već je bila nametnuta. Zato je na Istoku bijeg u nezavisnost bio logičan, kao i odbacivanje starih oblika integracija: ekonomskih i političkih zajednica sa sovjetskom dominacijom te dotadašnjih federacija. U prilog naše teze govori činjenica da nekadašnji politički Istok prihvaća integracije na novim osnovama; svi žele u Evropu, u EZ (Europa zdaj). Prema tome, odbacuje se samo iracionalni oblik integracija, a preferira racionalni. Teza da oblik integracije nije važan, i da je ona, kakva god bila, sama po sebi prednost — samo je providno zagovaranje starih potrošenih federacija koje, ne samo Hrvati i Slovenci već gotovo nitko više na prostoru bivših federacija ne želi (SSSR, SFRJ, a vjerojatno ni u Češko-Slovačkoj). Sličan zadatak ima i teza da su federacije potrebne jer će republike zbog susjedskog položaja i starih veza biti i dalje upućene da međusobno trguju. Pritom kao da se zaboravlja da je davno prošlo vrijeme kad se trgovina zaustavljala na granicama.

U politici, gdje su samo interesi vječni, interesa sa dovoljnom snagom za starijima federacijama konstituiranim u komunističkom razdoblju očito više nema.

Mnogi nisu shvatili da nisu u krizi jugoslavenska ili sovjetska federacija. U krizi je sama ideja višenacionalnih federalnih država u postkomunističkim društvima. Washington i dio Evrope, braneći integritet starih federacija, nisu u početku primjećivali da pokušavaju zaustaviti krizu koja je zapravo neizlječiva. Ta je pozicija bila ahistorijska, a politika na njoj zasnovana, naravno, nije mogla dati pozitivne rezultate.

3. Analiza mogućnosti mira pretpostavlja jasno prepoznavanje interesa ne samo subjekata neposredno uključenih u rat već i svih onih posredno involviranih. U ovom kontekstu zbog promjene odnosa u globalnim razmjerima, gdje nakon promjena u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi na sceni ostaju samo jedna supersila i neosporna dominacija Zapada, pozornost valja usmjeriti prvenstveno na ponašanje američke i evropske politike prema ratu u Hrvatskoj. Tu je politiku u početku karakteriziralo nerazumijevanje zbivanja na jugoslavenskom prostoru. Agresivnost politike Slobodana Miloševića ubrzo je pomogla Zapadu da situacija postane transparentnom.

Politika Zapada, posebno Washingtona, prema Hrvatskoj i Sloveniji dugo je bila određena nastojanjem da se podrže demokratske i tržišne reforme u Sovjetskom Savezu, ali i u Jugoslaviji. Zato je svom snagom podržavala Gorbačova u Moskvi. Kako Gorbačov kao savezni predsjednik bez savezne države gubi svoju ulogu, implikacija je bila jasna: treba sačuvati integritet Sovjetskog Saveza. Tu tezu podupirala je i točna procjena da će jačanje autonomije sovjetskih republika osnažiti pritisak konzervativaca i armije na Gorbačova s optužbom da razbija državu i jasnom prijetnjom njegova rušenja. S istim razlogom davana je i podrška Anti Markoviću. Integritet Jugoslavije podržavan je još i više, jer se na njega gledalo u funkciji spašavanja Gorbačova u Moskvi. Dezintegracija Jugoslavije mogla je kao loš primjer utjecati na jačanje centrifugalnih tendencija u Sovjetskom Savezu. Takva politika Washingtona i EZ imala je tri slabe točke. Prvo, i u SSSR-u i u Jugoslaviji federaciju su najžešće branile ortodokсне komunističke snage, a pobornici demokratskih i tržišnih reformi, u pravilu su bili za decentralizaciju, zalažući se za različita rješenja od labave federacije i konfederacije do potpune samostalnosti republika. Tako je Zapad, da bi podržao reformatore, Gorbačova i Markovića, snažno zagovarao federacije i zalagao se za njihov integritet, te na taj način jačao poziciju protivnika reformi, odnosno pomagao im u obrani centralizma. U tu svrhu je, na primjer, baltičkim zemljama, s kojima Washington formalno nikada nije prekidao diplomatske odnose i nikada nije priznao rezultate njihove okupacije, slana poruka da odgode svoja nastojanja za nezavisnošću, iako je prema njima Moskva primjenjivala i otvorenu represiju. Drugo, Zapad dugo nije primjećivao da se proces dezintegracije bivših socijalističkih federacija više neće moći zaustaviti i da će njegovi favoriti veoma brzo ostati bez svojih saveznih država kojima su na čelu. I treće, Zapad nije želio vidjeti da se reformatori, koji radikalno prekidaju sa starim sistemom, sve više okupljaju u republikama, jer su savezne države, zbog koncentracije konzervativaca i ogromne birokracije u centru, postale nesposobne da ostvare bitne promjene.

U Zapadu je dugo pokazivao strah od eksplozije nacionalnih sukoba koji se neće moći kontrolirati pa je ta bojazan značila dodatan razlog za održanje federalnih država. Međutim, nacionalni sukobi mogu se izbjeći samo njihovim rješavanjem, a nikako nasilnim potiskivanjem u Prokrustovu postelju saveznih država. Njihovo potiskivanje samo odlaže eksploziju nacionalnih nezadovoljstava, ali utoliko, kao i u fizici, povećava njenu snagu. Ne treba zaboraviti da su narodi bivših istočnih federacija, svi bez razlike, u saveznom institucijama vidjeli emanaciju sistema iz kojeg su željeli pobjeći.

Zapad se osobito bojao mogućnosti da se eventualni međunacionalni rat u Sovjetskom Savezu pretvori u atomski. Kako je nuklearno oružje bilo locirano u svim republikama sovjetske federacije, nekontrolirani raspad federacije mogao je voditi u opću katastrofu. Nije riječ samo o strateškim raketama ili o raketama srednjeg dometa već i o drugom taktičkom oružju: nuklearnim avionskim bombama i artiljerijskim granatama. Raspad, koji bi pratio nestanak autoriteta i kaos, mogao bi dovesti do situacije u kojoj će slabija strana posegnuti za atomskim oružjem, a to bi se moglo dogoditi i slučajno ili zbog nemarnosti. Nuklearno oružje moglo bi biti prodano i na crnom tržištu. Neki od sovjetskih nuklearnih znanstvenika, čija plaća od 400 rubalja u »tvrdoj« valuti iznosi samo 4 dolara, mogli bi ponuditi svoje usluge agresivnim diktatorima širom svijeta. Zbog svih tih razloga Sjedinjene Države i zapadne sile željeli su da se kontrola nuklearnog oružja zadrži na jednom mjestu. Zato je federacija bila poželjni cilj Zapada.

Postojao je i neskriveni strah da će na Istoku komunističke režime zamijeniti autoritarne diktature ponikle iz nacionalnih pokreta. Da bi se to onemogućilo, preferirale su se federacije kao sredstvo kontrole. Ova opcija ima u sebi ugrađenu kontradikciju. Nasilno zadržavanje federacija koje su povijesno otpisane ne smiruje, već, obrnuto, potiče nacionalne konflikte i stimulira politički ekstremizam. I drugo, glavni protivnici demokracije u takvim državama upravo su zagovornici centralizma i neokomunističkih rješenja. To sve ne znači da se nedemokracija ne može pronaći i na drugoj strani. Teško se može braniti i slična teza, da će nove male države koje nastaju iz raspada federacija zbog potrebe relativno većih izdataka za obranu nužno kliziti prema militarizmu, nedemokraciji i totalitarizmu. Povijest pokazuje mnogo više takvih primjera na strani velikih i višenacionalnih država (Hitlerova Njemačka, Sovjetski Savez do Gorbačova, Kina). Dok najveće aglomeracije stanovništva i naroda pokazuju takve karakteristike, neke male zemlje primjeri su demokraciji i odsustva militarizma (Švicarska, Švedska).

Postojao je i strah da će raspad postkomunističkih federacija osnažiti i nacionalne pokrete u Zapadnoj Evropi. Međutim, taj utjecaj pokazao se marginalnim, jer se federacije na Istoku raspadaju zbog sasvim drugih razloga. U SSSR-u i Jugoslaviji nestalo je glavnih kohezionih elemenata, što je uz opću krizu, ekonomsku neefikasnost, restrikcije demokracije i prava građana, stimuliralo raspad saveznih država. Toga svega na Zapadu uglavnom nema, a problemi Sjeverne Irske, Baskije, Korzike i sl. smješteni su u posve drugačiji politički okoliš.

Kad je riječ o odnosu Zapada prema Hrvatskoj, ne treba potcijeniti ni činjenicu da pojedine države nisu jednobojne političke cjeline, već da su doista

pluralistička i stranački podijeljena društva, te da se aktivno involviranje u rat u Hrvatskoj, ili bilo gdje drugdje, mora opravdati pred domaćim javnim mišljenjem. Bez dovoljno sklonosti vlastite javnosti, nemoguće je preuzimati odgovornosti u vanjskopolitičkim inicijativama. Pridobijanje te javnosti ovisi o mnogo čemu i od ponašanja hrvatske politike. Arogancija, nesposobnost da se Zapadu govori jezikom zapadne politike, ili propuštanje da se inozemnoj javnosti skrene pozornost na relevantne činjenice nisu rijetki propusti hrvatske politike. Na primjer, propuštanje da se upozori da je Hrvatska u drugom svjetskom ratu bila na strani antifašizma i da je na čelu antifašističke borbe u čitavoj Jugoslaviji bio Hrvat, sigurno neće pomoći da se pridobije sklonost zapadne demokratske javnosti, koja je bila i ostala antifašistička.

Ne treba zanemariti ni činjenicu da je tradicija nekih zemalja Zapada na strani federalizma ili centralizma. Neke od njih bile su kolonijalne sile ili su i same centralistički konstituirane (Britanija, Francuska, Nizozemska) i dio njihove javnosti instiktivno ne mora biti na strani onih koji se žele osamostaliti. U Sjedinjenim Državama, još od građanskog rata, federalistička ideja ima prednost pred konfederalizmom. Javnost tih zemalja tek sa zakašnjenjem dolazi do spoznaje da se u slučaju raspada postkomunističkih federacija radi o jednom posve drugačijem povijesnom procesu. Prepoznavanje tog procesa postaje bitno za razumijevanje rata u Hrvatskoj. Zato nije slučajno da je upravo u tome prednjačio njemački ministar vanjskih poslova. Hans Dietrich Genscher prvi je na Zapadu prepoznao Gorbačova kao radikalnog reformatora i prvi je predložio da Zapad bez oklijevanja podrži politiku perestrojke.⁶ Prema tome, u slučaju njemačke podrške Hrvatskoj, ne radi se o starim savezima. Njih, zapravo, i nije bilo, jer se, prvo, u drugom svjetskom ratu većina Hrvata borila na strani antifašističkih pobjednika. Teza o starim savezima netočna je i zato što je današnja Njemačka upravo demokratska replika nacističke Njemačke. Nije slučajno da se neonacističke grupe ostale žive uglavnom na tlu nekadašnje Istočne Njemačke, koja, za razliku od Zapadne, još nije dovršila svoju demokratsku katarzu. Njemačka javnost, upoznavši strahote totalitarizma i posljedice rata, naučila je cijiniti demokraciju i zato je spontano reagirala na agresiju protiv Hrvatske. I, drugo, Njemačka se ujedinila na temelju prava nacije na samoodređenje i zato ne može zanijekati isto pravo drugima. Naposljetku, ne treba potcijeniti ni prisustvo brojne hrvatske emigracije u Njemačkoj.

U igri oko Hrvatske na djelu su i različiti interesi unutar Evropske Zajednice i njena mogućnost da kontrolira proces na kontinentu. Slične razlike počinju se pojavljivati i oko zauzimanja pozicija u novom globalnom rasporedu utjecaja nakon nestanka Sovjetskog Saveza kao velike sile i pojave ujedinjene Njemačke

⁶ Još kao ministar vanjskih poslova Zapadne Njemačke Genscher je konstatirao da Zapad ima interes za podršku politici perestrojke i za jačanje sovjetske ekonomije. Zapadna Evropa tu je, po mišljenju njemačkog ministra, trebala vidjeti priliku za ekonomsku ekspanziju. Na međunarodnoj konferenciji održanoj krajem 1987. godine u St. Paulu, SAD, u organizaciji Instituta za pitanja sigurnosti East-West iz New Yorka, Genscher je naglasio važnost doprinosa tada nove sovjetske politike koju je poveo Gorbačov za rješavanje svjetskih problema. Genscherove inicijative bitno su utjecale na promjenu stava Zapada prema Gorbačovu, što je stvorilo pretpostavke za obrat globalne politike i vodilo od hladnog rata u dokidanje blokovskih napetosti, kraj trke u noružanju i atomske prijetnje (usp. izvještaj o konferenciji R. Vukadinovića objavljen u tjedniku »Danas« od 24. studenoga 1987).

kao potencijalne supersile. Podrška Hrvatskoj s jedne strane, postaje predmet osporavanja s druge, a slaba mjesta hrvatske argumentacija za kritičke objekcije na adresu ekonomskog kolosa koji počinje pokazivati samostalne političke ambicije. Pritom se zaboravlja da diplomatska igra oko sfera utjecaja može biti predmet taktičkih nadigravanja, ali da se u slučaju Hrvatske, kao i drugih novih država nekadašnjeg političkog Istoka, u biti ne radi o diplomatskom priznanju već prije svega o priznanju političkog realiteta i da samo ona politika koja vodi računa o realnim povijesnim procesima može biti dugoročno uspješna.

4. Analiza izgleda mirnog rješenja rata u Hrvatskoj zahtijeva identifikaciju interesa sukobljenih strana i procjenu mogućnosti njihova ostvarenja. Osnovna je pretpostavka da izgledi za mir mogu biti realni samo ako se interesi zadovoljavaju u skladu s idejom povijesne pravde. Nepravdna rješenja ne mogu dovesti do uravnotežene realizacije interesa, već samo produžavaju sukob ili čak izazivaju nove konflikte. Nije sporno da je teško doći do pravednog rješenja. Iako postoji opasnost subjektivnog pristupa, pronalaženje pravednog rješenja može se relativno objektivizirati pomoću internacionalnih kriterija, koji su u demokratskoj globalnoj zajednici već standardizirani.⁷

Izlazak iz rata koji se zahuktao izgleda nevjerojatno težak. Ratna propaganda koja demonizira protivnika, ratne strahote, razaranja i ljudske žrtve postaju nesavladiva prepreka za dolazak do mirnog rješenja.⁸ Pa ipak, ako se te činjenice prihvate kao specifičnost politike u ratu, donošenje odluka u vrijeme rata i u miru temelji se prvenstveno na procjenama dobitaka i gubitaka koje odluka donosi. U ratu vlade nisu sklone da svoju odluku o ulasku u borbu naknadno ocijene kao pogrešan izbor koji treba opozvati. Ali u biti, to je odluka iste kategorije kao i ona o započinjanju neprijateljstva. Naravno, najbolja odluka o ratu jest — ne započeti rat. Nastavljanje rata za napadača je uvijek odluka s više mogućih gubitaka nego dobitaka. U ratu vlade obično ne žele odustati jer smatraju da problem zbog kojeg je rat i izbio pobjedom mogu konačno riješiti i da će time osigurati trajni mir. To im se rješenje čini lakše provedivim od pomirenja s protivnikom. Ako je cilj rata osvajanje teritorija, to beskrajno produžava ratovanje. Prvi i drugi svjetski rat bili su primjeri takvih ratova starog tipa koji za cilj imaju imperijalna osvajanja i zato su dugo trajali. Naravno, netolerantnost na početku kasnije neizmjereno povećava troškove rata. Karakterističan je primjer ulazak Francuske u alžirski rat. Nekoliko dana nakon početka ustanka u Alžiru na prijedlog da treba pregovarati, François Mitterrand,

⁷ Međunarodni ugovori i dokumenti multilateralne konferencije rezimirajući povijesno iskustvo mnoge su otvoreni i konfliktom potencijalne probleme doveli do standardiziranih rješenja koja se teško mogu jednostrano osporiti. Na primjer, u takva rješenja spadaju stavovi o nepromjenjivosti granica silom, o institucionalnoj zaštiti nacionalnih manjina, građanskih i ljudskih prava, o pravu nacija na samoodređenje, o arbitraži kao načinu pronalaženja izlaza iz sukoba interesa i sl.

⁸ F. C. Ikle u svojoj knjizi s karakterističnim naslovom *Svaki rat mora završiti* upozorava da u miru nacije uspijevaju živjeti s otvorenim konfliktima, a da u ratu tolerancija odjednom iščezava. U ratu vlade počinju mnogo strože definirati svoje zahtjeve nego što su to o istim pitanjima radile u miru. Ikle navodi primjer politike britanske vlade prema Njemačkoj iz 30-ih. Neville Chamberlain postao je poznat po svojoj politici popuštanja prema Hitleru, ali nakon izbijanja rata i njemačke pobjede u Poljskoj, nije želio više bilo kakve nagodbe s Hitlerom i sve ponude bile su odbijene (F. C. Ikle, *Every War Must End*, NY, London, Columbia University Press 1971, str. 9—10).

tada francuski ministar unutrašnjih poslova, rekao je da je, kad se radi o ustanku u Alžiru, »rat jedini način pregovora«. Sedam i pol godina kasnije De Gaulle je prihvatio alžirsku nezavisnost i teritorijalne ustupke u korist Alžira.⁹

Možda paradoksalno, ali najviše površnih ocjena o ratu odnosi se na Srbiju. Uzroci ekspanzije velikosrpskog nacionalizma traže se ili u dalekoj prošlosti, pa se uspostavlja kontinuitet srpskog nacionalizma u njegovoj gotovo genetskoj tvrdokornosti, ili se uzrok ograničava samo na recentno razdoblje i Miloševića. Prvo objašnjenje, osim neprihvatljive teze o genetskom utemeljenju bilo koje politike, ne odgovara na pitanje: zašto je do politički odlučujuće pozicije srpskog nacionalizma došlo upravo sada? Drugo objašnjenje ne primjećuje da je i sâm Milošević proizvod jačanja srpskog nacionalizma koji je neposredno prethodio njegovu dolasku na čelo Srbije.

U biti odgovor se krije u ekonomiji i u činjenici da je Srbija bila ekonomski slaba, ali politički jaka republika bivše SFRJ. Osnovni pokretač aktualnog velikosrpskog pokreta može se tražiti u teškoćama relativno manje razvijene republike da se prilagodi tržišnim reformama. Već od početka šezdesetih, a posebno s reformom 1965. godine, veći dio srpske ekonomije osjećao je svoju nižu startnu poziciju kao prepreku u tržišnoj konkurenciji, zaostajanje i nestabilnost u odnosu na sigurnost administrativne ekonomije. Iz toga je izrastao pritisak da se za Srbiju spas izbori u centralizaciji i sporijem tempu promjena. Politički izraz tog nastojanja bio je personificiran u Rankoviću, koji upravo u to vrijeme dolazi u sukob s Titom.¹⁰ Nakon pada Rankovića (1966) isti problem obnavlja se 1968. godine. Osnovne parole beogradskih studenata bili su zahtjevi za onemogućavanjem rasta socijalnih razlika i nezaposlenosti, dakle, zahtjevi protiv neizbježnih implikacija tržišnog gospodarstva. S doktrinarno lijevih pozicija, tržište se denuncira kao kapitalistička devijacija. Osim u razdoblju srpskih liberala (Marko Nikezić, Latinka Perović — 1968—1972) primjedbe ove vrste upućene tržišnoj ekonomiji ostaju konstanta srpske politike.¹¹

Začuduje da je ostalo neprimijećeno da je Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti (1986), ako se izostave opća mjesta, izrazio antitržišno in-

⁹ Usp. Ikle, *op. cit.*, str. 12.

¹⁰ Rusinow u svojoj izvanrednoj analizi ekonomskog konteksta političkih, posebno nacionalnih, sukoba u Jugoslaviji dokazuje tezu o ekonomskoj osnovi recentne srpske politike. Početkom šezdesetih, nasuprot hrvatskim i slovenskim liberalnim političarima, formirao se konzervativni blok nerazvijenih koji su predvodili političari iz Srbije na čelu s Rankovićem. U prvim redovima konzervativnog bloka bili su i funkcionari saveznog državnog, partijskog i policijskog aparata. Kako je politički odgovor na tržišne reforme tog bloka bio zahtjev za centralizmom, došlo je do neminovne identifikacije s velikosrpskim nacionalizmom. Upravo taj blok bio je politička opozicija reformi iz 1965. Konzervativci su imali političku inicijativu 1962. godine, da bi doživjeli poraz s padom Rankovića 1966. Rusinow kao kulminaciju konflikta određuje plenum CK SKJ održan u dva dijela, 25. veljače i 11. ožujka 1966, i zaključuje da od tada »u Jugoslaviji više nije postojala monolitna partija« (Rusinow, *op. cit.*, str. 135—136 i 180—183). Mi bismo mogli dodati da su svi kasniji sukobi bili samo obnavljanje i produbljivanje te iste političke podjele, koja je istovremeno bila i koncepcijska i nacionalna. Ili bolje rečeno: korijeni te podjele bili su koncepcijski, iako utemeljeni u različitim nacionalnim potencijama koje su determinirale njihov izbor, da bi s vremenom, kasnije u prvi plan izbio nacionalni karakter sukoba interesa.

¹¹ O »novom kursu« koji su predvodili srpski liberali vidi: D. Bilandžić, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918—1985*, Zagreb, Školska knjiga 1985, str. 519. Ovdje treba napomenuti da je srpska politika, i prije pojave srpskih liberala i kasnije, imala političare koji su, posebno u ekonomskim pitanjima, zastupali liberalne ideje.

toniran. Memorandum drži da je razdoblje 1953—1966, u kojem je dominirao gotovo netaknuti ekonomski etatizam, »period uspješnog razvoja«. »Fatalni prelom« bila je reforma 1965, kojom su dane prednosti individualnim pred općim interesima. Ukidanjem planiranja nestalo je »koordinirajućih funkcija federacije«, a jačanje tržišta donijelo je prednost najrazvijenijim republikama i uspostavilo njihovu dominaciju. Srbiju opterećuju povećanje socijalnih razlika i nezaposlenost, veća nego u drugim republikama. Pisci Memoranduma tržišnu reformu 1965. godine ocjenjuju kao negativni strateški obrat kojim je demokratizacija zamijenjena projektom ekonomske liberalizacije.¹² I kasnije, pod Miloševićevim vodstvom načelno se prihvaća tržišna orijentacija, ali se na razini konkretnog inzistira da se ne ide suviše brzo, široko i radikalno. Traži se, na primjer, da se inflacija obuzda ne ekonomskim već etatističkim mjerama. U tom smislu karakterističan je i referat predsjednika srpske vlade iz 1989. godine Radmilovića, pripremljen za 14. kongres savezne Partije. On se zalaže za pluralizam oblika vlasništva, ali se inzistira na posebnoj zaštiti društvenog vlasništva, koje u tržišnoj utakmici ni u kojem slučaju ne smije izgubiti.

Nemoć Srbije da prihvati radikalnu tržišnu reformu nužno je okretala srpsku politiku, usprkos tržišnoj retorici, prema državnom protekcionizmu, ekonomskoj politici mješovitog tržišnoplanskog tipa, mjerama administrativnog intervencionizma i centralizmu. Osjećaj ekonomske frustriranosti i nezadovoljstva zbog položaja republike u tržišnim reformama, uz tezu da su interesi Srbije u odnosu na druge bili potisnuti, na političkom planu ubrzo je prerastao u paranoičnu opsesiju nacionalnoj ugroženosti i razbuktavanje tradicionalnog srpskog nacionalizma. Ta tema prvi put došla je na dnevni red političkog vodstva Srbije 1977. godine, kad je Predsjedništvo Srbije pripremlilo tzv. Plavu knjigu o pokrajinama, koju je Tito odbacio kao rješenje odnosa republike i pokrajina. Ali odmah nakon Titova odlaska sa scene, slijedi serija nacionalnih konfrontacija s Albancima, Slovenijom, Hrvatskom. Nacionalno pitanje podmeće se javnosti umjesto nepostojećih ekonomskih rezultata kao sredstvo političkog legitimiranja srpskog političkog vodstva. Velikosrpski nacionalizam nije želio prihvatiti odredbe kojima je Ustav iz 1974. garantirao ravnopravnost — tvrdilo se da upravo to stavlja Srbiju u neravnopravan položaj i zagovarala centralizacija. U tu svrhu bilo je pokušaja preuzimanja kontrole nad saveznom institucijama, prvo nad CK SKJ, a zatim nad saveznom državom. Otpor ostalih republika prisilio je Miloševića da iz igre izbaci sve savezne institucije koje nije mogao preuzeti i da na kraju, kad mu je pod kontrolom ostala samo federalna armija, krene u rat.

Nacionalni program teritorijalne ekspanzije trebao je skrenuti pozornost s naraslih ekonomskih tegoba. Problem rata koji se ne može dobiti jest prije svega u tome što on, i u slučaju privremenih vojnih uspjeha, ekonomske probleme Srbije samo povećava, iako odgađa eksploziju socijalnog nezadovoljstva. Kako je zbog prvih većih poraza suočavanje s istinom već na vratima, izlazak Srbije iz rata imperativno se nameće. Produžavanje rata Srbiji donosi samo nove izbjeglice i problem održavanja onog dijela profesionalne strukture armije

¹² Usp. »Memorandum« SANU, u: *Izvori velikosrpske agresije*, Rasprave-dokumenti, Zagreb, »August Cesarec«, Školska knjiga 1991, str. 257—258, 263, 273, 275—276, 282, 284.

koji će se na kraju rata nužno vratiti u Srbiju jer ga niti jedna druga država neće htjeti. A radi se o približno 30000 oficira, koji su imali svoj domicil izvan Srbije i Crne Gore.

Armija je u rat krenula s kasnokomunističkom ideološkom platformom, ali je u biti njezin motiv bio sindikalni. Njezin osnovni problem bio je kako ne izgubiti posao. Da bi ga sačuvala, armija je prije svega nastojala sačuvati poslodavca: federaciju. A da bi se to postiglo, trebalo je, pored ostalog, srušiti i sve one koji su svojom politikom uspostavljanja neovisnosti republika ugrožavali neposredno samo postojanje savezne države. To se prije svega odnosi na nove, demokratski izabrane vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji. U tom poslu ciljevi armije poklopili su se sa imperijalnom osvajačkom politikom Srbije, a sama armija od posljednje federalne institucije pretvorila se u srpsku vojsku. Prestankom ustavnog funkcioniranja saveznog državnog Predsjedništva bivša federalna armija i sama je sa stajališta ustavnosti postala paravojna formacija.

Strategija rata u Hrvatskoj, tzv. rat niskog intenziteta, sa sustavnim rušenjem naselja i velikim civilnim žrtvama, nužno je postao rat protiv svih građana Hrvatske; oni su postali primarni cilj napada.¹³ Armija je time onemogućila realizaciju svog glavnog cilja — rušenja vlasti u Hrvatskoj — i umjesto toga proizvela izvanredno visok stupanj homogenizacije Hrvatske u obrani od agresije. Za hrvatsku stranu rat je time postao narodni i oslobodilački, a takav rat agresor teško može dobiti. Armija je time ujedno nehotice definitivno učvrstila jasnu odluku referendumom za samostalnu Hrvatsku. Svojim političkim izborom i spremnošću da djeluje za svoj račun, bez kontrole legalne vlasti, kao i okretanjem svog oružja protiv građana koje je po ustavu trebala štiti, armija je postala nepoželjna i u svim ostalim republikama, osim za vlasti u Srbiji i Crnoj Gori.

Armija je od početka rata djelovala u funkciji politike Srbije, iako se interesi armijskih profesionalaca i srpske vladajuće elite u biti ne podudaraju. Identifikacija s politikom Srbije i veća ili manja konfrontacija s drugim republikama znači da se armija praktično može vratiti samo u Srbiju, koja, očito, ne može izdržavati vojsku predviđenu za tri puta veći ekonomski prostor. Postoji realna mogućnost da Srbija, koja i onako tvrdi da nije u ratu, krivnju za rat i sve njegove posljedice pokuša prebaciti na armiju da bi sama izbjegla odgovornost. Prolongiranje rata, armiju države koje više nema, neminovno, bez obzira na

¹³ Termin »konflikt niskog intenziteta« pojavio se kao eufemizam za protuustanički rat u američkoj vojnoj doktrini da bi se izbjegla asocijativna veza s američkim ratovanjem u Jugoistočnoj Aziji. Motiv za uvođenje kategorije konflikta niskog intenziteta bio je pridobijanje gradna za rat koji neće biti definiran kao pravi rat. Da bi se izbjegle asocijacije na »vijetnamski sindrom« i dobilo odobrenje građana za intervencije u lokalnim sukobima u Trećem svijetu, Raegan je pribjegao doktrini rata niskog intenziteta. Po svojoj definiciji rat niskog intenziteta uključuje diplomatske, ekonomske, psihike pritiske, terorističke metode i organiziranje pobuna. Eksperti JNA primijenili su sve te elemente, ali su propustili najvažnije upozorenje onih koji su izmislili doktrinu: *Konflikt niskog intenziteta ne može se dobiti ili obuzdati samo pomoću vojne sile»* (Usp. M. T. Klare, P. Kornbluh, ed., *Low-Intensity Warfare, Counterinsurgency, Proinsurgency and Antiterrorism in the Eighties*, NY, Pantheon Books 1988, str. 3—5, 9. i 53). To praktično znači da se rat niskog intenziteta ne može dobiti ako su politički ciljevi pogrešno postavljani. To, dakle, znači da se rat protiv čitavog naroda ne može dobiti. Na tom iskustvu je doktrina rata niskog intenziteta i nastala. Ta doktrina je zapravo samo preciznija varijanta tzv. ograničenog rata, koji je star kao i povijest ratovanja (usp. R. E. Osgood, *Limited War Revisited*, Boulder Colorado, Westview Press 1979, str. XI, 1).

snagu vojne tehnike, vodi u raspad. A vojska u raspadu nema više nikakvu političku težinu. Da bi to izbjegla, ona se zato u Srbiju mora vratiti što prije, svakako prije nego što se njene velike formacije raspadnu u male nemoćne jedinice. Stoga je i za vojne profesionalce posljednji trenutak da prekinu rat i pokušaju s republikama koje to žele dogovoriti novi profesionalni aranžman.

Iako je srpska populacija u Hrvatskoj bila za Srbiju samo alibi za početak rata, mir se može ostvariti i pretvoriti u stabilno političko stanje samo ako se riješi status hrvatskih Srba. Garancija njihovih manjinskih prava — u smislu usvojenog zakona — uz praksu tolerancije optimalno rješava pitanje Srba u Hrvatskoj. Ako drugo rješenje koje nudi manje od tog stimuliralo bi na srpskoj strani otpor, separatizam i političku nestabilnost. Svako rješenje koje traži više od toga, značilo bi ozbiljnu opasnost jer bi nerealni zahtjevi, kojima bi se *de jure* ili *de facto* negirao hrvatski suverenitet, na hrvatskoj strani poticali desni ekstremizam i pokušaje da se problem presiječe silom. U oba slučaja mir, ekonomija i demokracija bili bi gubitnici.

Srpski narod u Hrvatskoj mora biti svjestan činjenice da svoje probleme može riješiti samo u Zagrebu, a ne u Beogradu, te da zaštićeni manjinski status ne daje pravo osporavanja odluka demokratski izabrane vlasti niti mogućnost veta na odluku građana Hrvatske o samoodređenju. Na drugoj strani, hrvatski narod mora znati da ne može osigurati ekonomski prosperitet i demokraciju uz permanentno otvoreno srpsko pitanje u Hrvatskoj te da demokracija dijelom uključuje i konsenzualno odlučivanje. Ne treba dvojiti da produženje rata položaj Srba u Hrvatskoj sve više otežava, čak bez obzira na ishod vojnih operacija.

Bilo bi pretjerano tvrditi da u hrvatskoj politici nije bilo pogrešaka. Nedostajala je anticipacija konzekvencija Miloševićeve agresivne strategije, a ranije je bilo primjetno, primjerice, i potcjenjivanje važnosti srpskog pitanja u Hrvatskoj. Jasno je, međutim, da krivnja za izbijanje rata nije podijeljena. Milošević bi započeo rat u svakom slučaju, bez obzira tko se u Hrvatskoj nalazio na vlasti. U tu svrhu je preventivno, za svaki slučaj, beogradska propaganda ustašom proglasila Vrhovca, Šuvara, te čak i Račana. Rat bi moglo izbjeći samo ono hrvatsko vodstvo koje bi unaprijed kapituliralo. Prema tome, hrvatske pogreške mogle su utjecati samo na detalje provedbe velikosrpske politike, na terminski plan agresije i na neka gotovo marginalna pitanja rasporeda snaga. Načelna odluka da se ide do kraja donesena je mnogo prije višestranačkih izbora i referendumu, a javno je bilo obznanjeno, još na Gazimestanu, da srpski program uključuje i rat.

Sve to međutim, ne znači da Hrvatska ne treba učiniti sve da se što brže i lakše dođe do diplomatskog priznanja i mira. Ne radi se samo o ratu već i o budućnosti. Hrvatski interes nije bilo kakva Hrvatska, već suverena i demokratska država.¹⁴ Zaštita manjinskih prava neodvojiv je dio demokratske kon-

¹⁴ Varijanta bilo kakve države ispušta iz pozornosti činjenicu da je ljudima preko glave države koja bi bila bilo kakva država. To su već imali. Građani danas žele prije svega državu s efikasnom ekonomijom i demokracijom koja im može osigurati mir i sretan život. Zanimljivo je da zagovornici bilo kakve države — bila ona dio jugoslavenskog ili hrvatskog projekta ne primjećuju da se bore za dogmatsku apstrakciju. U tome podsjećaju na kineske dogmatičare koji su bili poznati pod imenom štogodisti, jer su tvrdili da je jedina istina sve što je predsjednik Mao rekao. I borba za suverenu hrvatsku državu ne bi imala smisla kad se iza toga ne bi nalazila nova povijesna kvaliteta.

stucije društva. Utoliko je demokratsko rješenje manjinskog problema i izravni interes hrvatskog naroda, svakako njegove dominantne većine, koja želi samostalnu, ali i demokratsku Hrvatsku.

Branko Caratan

WAR AND PEACE IN CROATIA

Summary

In his analysis of the aims of the war against Croatia the author rejects those definitions of the conflict that are based on historical, ethnical, religious, or ideological motives. These motives are only of marginal significance and are used in order to hide Serbia's conquest aims.

The disintegration of federal communist systems is to a lesser extent brought about by national movements and much more through democratization, the market, and decentralization. For a long time the political strategy of the West drew its moves without understanding the fundamental processes at work in the countries of Eastern Europe and often acted without considering historical changes. From this perspective the author also analyzes the disintegration of Yugoslavia and the genesis of Serbia's political purposes and war aims in the war against Croatia.